

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНИХ СТРАХІВ У ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

На сучасному етапі розвитку суспільства благополуччя кожної людини обумовлюється низкою різноманітних факторів, які зачіпають всі сфери життєдіяльності особистості. Вивчення соціальних страхів осіб різних вікових груп набуває беззаперечного значення, оскільки саме вони виступають, певною мірою, регуляторами емоційного фону, поведінки та психологічного комфорту особистості.

У широкому сенсі соціальні страхи (далі – СС) можна тлумачити як спосіб адаптації до соціальної ситуації чи соціального середовища, яке має для індивіда чи групи певний ступінь невизначеності (Ильин Е.П., 2017). У більш вузькому (спеціалізованому) сенсі, СС – це страхи соціальних об'єктів чи ситуацій соціальної взаємодії, пов'язані з виконанням якихось суспільних дій, супроводжуваних увагою з боку сторонніх осіб або просто спілкування з незнайомими людьми чи особами протилежної статі (Сагалакова О.А., 2007).

У пропонованій роботі ми приєднуємося до розуміння СС, запропонованого вітчизняною дослідницею А.С. Петровою, де соціальний страх розглядається як еволюційно сформована поведінкова схильність адаптивного характеру, що є результатом соціалізації та соціальної адаптації особистості, детермінується об'єктивними та суб'єктивними чинниками і носить ситуативний та особистісний характер (Петрова А., 2014).

Ціль нашого дослідження – вивчення ступеню вираженості соціальних страхів та їх репертуару (переважаючих видів) у представників підліткової, юнацької, молодіжної та дорослої вікових груп.

У дослідженні брали участь 135 опитаних, серед них: 31 підліток (віком 14-15 років; учні ЗОШ I-III ступенів №1 смт Козелець), 35 юнаків (віком 17-19 років; студенти вищого професійного училища (ВПУ) №15 м. Чернігова), 35 молодих людей (віком 21-30 років; студенти заочної форми навчання ППФ

НУЧК імені Т.Г. Шевченка), 34 дорослих (віком 31-60 років; викладачі психолого-педагогічного факультету цього ж університету).

У роботі використовувалися такі методики: анкета “Соціальні страхи” (Жукової Л.), “Види страху” (Шкуратової І. для визначення вираженості СС у підлітків), “Опитувальник соціальної тривоги і соціофобії” (Сагалакової О., Труєвцева Д. для визначення їх сформованості у представників інших вікових груп).

Аналіз показників ступеню вираженості СС показав, що у більшості опитаних, незалежно від вікової групи, у цілому по виборці, спостерігаються середній та вищий за середній рівень їх сформованості. Поряд з тим, помітне поступове зростання рівня СС на юнацько-молодіжній частині вибірки: якщо у юнаків лише 6% опитаних мають високий і дуже високий рівень СС, то серед молоді таких вже 28%. А от серед дорослих кількість осіб з високим рівнем СС зменшується до 15%. Зазначене можна пояснити особливостями соціалізації та/або віковими особливостями респондентів: так, студенти ВПУ остаточно визначилися з професійним та особистісним статусом на час навчання в училищі, вже адаптувавшись до своїх академічних груп, незнайомих навчальних дисциплін і нових викладачів, що й зменшує актуальність їхніх СС.

Зростання СС у молоді (студентів ВНЗ) стимулюється специфікою їх соціальної ситуації, яка являє собою своєрідну квінтесенцію попереднього біологічного, соціального та психологічного розвитку, а також – сенситивного періоду для формування життєвих компетенцій, нових ціннісних та моральних орієнтацій, професійного самовизначення, набуття різноманітних виборів та ідентифікацій. Крім того, сучасні молоді люди змушені жити у “суспільстві ризику”, яке формує стійку катастрофічну масову свідомість, переважна більшість страхів у якій, соціально детерміновані (соціально-економічними й політичними умовами, превалюючою системою цінностей, нормативною регуляцією поведінки тощо) (Бек У., 2000). А це, у свою чергу, порушує роботу їх емоційної та пізнавальної сфери, обмежує репертуар поведінки та скорочує ступінь вияву свободи.

Зниження рівня вираженості СС у дорослих можна пов'язати з адаптацією до наявної соціальної ситуації розвитку, до виконуваних ними життєвих завдань та низки зобов'язань, якими вони не можуть знехтувати, на відміну від представників інших вікових груп (опитані змушені переорієнтовуватися з гіпотетичних СС на вирішення конкретних проблем: забезпечення фінансового благополуччя своїх родин, виховання дітей, допомога старіючим батькам ін.).

Цікавим, на нашу думку, є й висвітлення репертуару СС у представників різних вікових груп.

Дослідження показало, що підлітки найбільше бояться (далі – у порядку зниження інтенсивності вираження конкретних СС): 1) смерті; 2) за здоров'я близьких людей; 3) злочинності; 4) осуду з боку інших; 5) екзаменів (що підтверджується й результатами методики І. Шкуратової, де навчальні страхи випереджають за частотою виборів соціальні, поступаючись лише ірраціональним фобіям). Можна припустити, що виникнення окремих СС у підлітків виступає критерієм формування самосвідомості (екзистенційний страх смерті; страх перед злочинністю, пов'язаний з гіпотетичними фізичними чи моральними стражданнями; страх за здоров'я близьких – переживання за фізичне та ментальне благополуччя батьків та ін. членів родини) та зростаючою чутливістю у сфері міжособистісної взаємодії (страх осуду та критики з боку соціального оточення). Хоча учіння й не виступає провідною діяльністю підлітка, але наразі, зі зміною парадигми вітчизняної освіти, прийшли й нові вимоги до його результативності (рейтинги, ЗНО, можливість навчатися за кордоном, вступати до більш престижних ВНЗ), що й обумовлює відповідні СС.

У юнаків (студентів ВПУ) домінуючими СС виступають: 1) за здоров'я близьких; 2) смерті; 3) хвороб (власних); 4) війни; 5) публічних виступів. У цьому віці СС визначає соціальна ситуація розвитку, що включає вирішення двох життєво важливих завдань: професійного та особистісного становлення. Так, гармонійній ідентифікації юнака у зазначених сферах можуть завадити проблеми зі здоров'ям (батьків чи власним); із набуттям соціального статусу

(складні екзистенційні ситуації; публічне приниження; неприйняття) чи зовнішні непередбачувані обставини (призов до війська; вимушений переїзд).

У молодіжній групі лідирують наступні СС: 1) за здоров'я близьких; 2) бідності; 3) смерті; 4) не виправдати своїх очікувань; 5) самотності. Молоді люди, виходячи з основних завдань віку (побудова кар'єри та налагодження власного сімейного життя), здебільшого переймаються, як конкретними проблемами (забезпеченням фізичного та психологічного благополуччя рідних; фінансового достатку своєї сім'ї; власного професійного зростання), так й екзистенційними (питання життя і смерті; війни; соціальної приналежності).

Група зрілих опитаних продемонструвала високу схожість за найбільш вираженими СС з молодіжною групою, оскільки три перші позиції посідають однакові страхи: 1) за здоров'я близьких; 2) бідності; 3) смерті; 4) війни; 5) бути відкинутим (один з варіантів страху самотності, також представленого у молоді). Ці страхи обумовлені новими життєвими завданнями, вирішуваними дорослими людьми-носіями більш досконалої Я-концепції, яка, у свою чергу, виступає інструментом розв'язання цих завдань (досягнення зрілої соціальної, фінансової та правової відповідальності; адаптація до психосоматичних вікових змін; перебудова усталених подружніх стосунків; пристосування до нових взаємин з вже дорослими дітьми та літніми батьками тощо).

Підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що серед переліку із 38 СС (наведених в анкеті Л. Жукової), найбільш актуальними для респондентів усіх вікових груп є страхи за здоров'я близьких та смерті. На думку провідних дослідників, страхи за здоров'я близьких переважають над побоюваннями за власне життя, зокрема, тому що наша країна належить до суспільств з нерозвиненою соціальною культурою, в яких надії щодо власної безпеки людини пов'язуються зі своїм найближчим оточенням, а не з державними чи громадськими інституціями (Гудков Л., 2010). Не додають впевненості у цьому питанні й криза системи охорони здоров'я, медична реформа, ціни на ліки, рівень компетенції медичного персоналу тощо (Нарбут Н., Троцук И., 2013).

Завершення підліткового-початок юнацького віку знаменується появою передумов прояву такого психологічного новоутворення, як смисл життя і смерті; вже у ранньому юнацькому віці переживання страху смерті набуває особистісно-сислового забарвлення, виводиться на новий рівень усвідомлення

Постійно представленими у респондентів усіх вікових груп є страхи, пов'язані з їх соціальним престижем (ситуації типу, “опинитися у центрі уваги”, “потрапити під спостереження”, “бути оцінюваним, критикованим”): так, у підлітків – це осуд з боку інших та провал на іспитах (на ЗНО); у юнаків – публічні виступи; у молоді – невинуваті власних кар'єрних очікувань й самотність; у дорослих людей – бути відкинутим, нікому не потрібним.

Не можна оминати увагою й страх бідності, притаманний молоді та дорослим. Він здебільшого детермінований вкрай складною соціально-економічною ситуацією в країні, фінансовою нестабільністю, кризою у сфері працевлаштування та оплати праці, трудовою міграцією. Крім того, сучасна людина – “споживач, який або користується тим, що у нього вже є, або прагне заволодіти, привласнити щось, чого не має”. Всезагальність страху пояснюється ще й тим, що потреба володіти постійно формується сучасним споживацьким індивідуалізованим суспільством (Ільїна І., 2014).

Отже, у переважної більшості опитаних підлітків, юнаків, молоді та дорослих спостерігаються середній та вищий від середнього рівні вираженості соціальних страхів. Найвищий рівень СС спостерігається у молоді, найнижчий – у підлітків, що детермінується особливостями соціальної ситуації їх розвитку.

Найбільш актуальними соціальними страхами, спільними для всієї вибірки, стали: страх за здоров'я близьких; страх смерті; різноманітні прояви страхів, пов'язаних зі становленням та підтриманням соціального статусу (осуду оточуючих; екзаменів; публічних виступів; не виправдати власних очікувань; самотності; відкидання).